

חדשנות ויזמות במדינת הסטארט־אפ – מבט סוציולוגי

עורכות אורחות: גילי דרורי ועמליה אוליבר*

ישראל עומדת בראשם של רבים מהדירוגים העולמיים במדע ובטכנולוגיה ואף נהנית מהמוניטין של הספר הפופולרי מדינת הסטארט־אפ (סנור וסינגר, 2011; Senor & Singer, 2011). ישראל נקשרת גם לתהליכים כלל־עולמיים של חדשנות ויזמות. מדיניות הממשלה מרחיבה את היסוד לשילובה של ישראל בכלכלת הידע העולמית, וישראל מקבלת דירוגים גבוהים במערכות דירוג עולמיות בנושא חדשנות (Dutta et al., 2020). אבל למרות התהליכים החשובים האלה והשינויים בתחומים הכרוכים בהם (מימון ובנקאות, השכלה מדעית וחקיקה של קניין רוחני וסחר), מועט המחקר הסוציולוגי העוסק בנושאים אלו בהקשר של ישראל ובהשפעתם על החברה בישראל. באסופת המאמרים המקובצים בגיליון זה מובאים מחקרים סוציולוגיים מגוונים מבחינה מושגית, תאורטית ואמפירית, הבוחנים את הדפוסים והמגמות של חדשנות ויזמות בישראל, את הגורמים להתווייתם ואת ההשלכות של חדשנות ויזמות על החברה, הכלכלה והתרבות בישראל. הגיליון המיוחד מקבץ עבודות המעוגנות במחקר אמפירי ובמגוון נתונים וגישות מתודולוגיות, ואשר מפתחות סוגיה מושגית או תאורטית מנקודת מבט סוציולוגית ונוגעות ישירות לסוגיות של חדשנות ויזמות בישראל. לצד אלה מובא גם ריאיון עם וודי פאוול מאוניברסיטת סטנפורד, חוקר עולמי מוביל בנושא, שמציג תובנות והארות מחזית המחקר הסוציולוגי על חדשנות ויזמות.

הגדרות ומסגור

זיהויה של ישראל כמדינת הסטארט־אפ, ותיוגה בעולם כולו כמעייין נובע של חדשנות טכנולוגית ואחרת, משפיעים על החדשנות והיזמות בישראל וגם על המחקר העוסק באלה. המוניטין של ישראל כמעצמת חדשנות ויזמות בא לידי ביטוי גם בעושר מחקרי, אף שמרבית המחקר מציגה נקודת מבט אסטרטגית. מסורת מחקר זו מתארת תופעות ותהליכים של חדשנות ויזמות בישראל לאורם של שיקולי מדיניות, המערך העסקי והמשפטי בישראל ומיצובה של ישראל בכלכלת הידע העולמית (Avnimelech & Teubal, 2006; Breznitz, 2001; Engel & del-Palacio, 2011; Getz & Segal, 2008; Teubal, 1993; Trajtenberg, 2001; Rothchild & Darr, 2005; Welch & Hao, 2016). גישת מחקר זו מדגישה את ייחודם של התנאים שהצמיחו בישראל את כלכלת החדשנות, ובהם החשיבות המיוחדת למיזמות לצרכים ביטחוניים והשפעתם של צה"ל ושל התעשייה הצבאית (Adamsky, 2020; Broude et al., 2013). אך למרות התהודה הרבה שמחקר מסוג זה זוכה לה בעולמות האקדמיה ובקביעת

* פרופ' גילי דרורי, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
 פרופ' עמליה אוליבר, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

מדיניות, נפקד מקומם של מחקרים סוציולוגיים המתארים תהליכי חדשנות ויזמות בישראל ובוחנים כיצד חדשנות ויזמות משפיעות על גורמים ותהליכים בחברה ולהפך. החסר הזה בשדה המחקר חושף את מורכבות ההגדרה של מושגי המפתח, קרי חדשנות ויזמות. ההגדרה המקובלת למונח "חדשנות" היא פיתוח של מוצר (גולמי או שירות), תהליך או שיטה חדשים או שונים מהותית מאלה הקיימים, ושימוש בהם (Gault, 2018). הגדרה זו, המעוגנת בהנחיות ארגון OECD לאיסוף נתונים על כלכלה, עסקים וחדשנות (במסמך המכונה Oslo Manual), מבוססת על ההנחה שחדשנות כרוכה בתרומה כלכלית. לכן הגדרתה ממוסגרת בהשוואה (marketization) ומבטאת שיח ניאוליברלי. לעומת זאת, הגישה הסוציולוגית להגדרת חדשנות מעבירה את ליבת הדין מסוגיית הפיתוח והשימוש לסוגיית ההקשר החברתי (Dahlin, 2014). ניתוח סוציולוגי של חדשנות אינו עוסק בהבחנה המדוקדקת בין טיפוסים שונים של חדשנות (פתוחה או סגורה, רדיקלית או שלבית, תהליכית או מוצר), אלא באופן שבו חדשנות נובעת מהסדרים חברתיים קיימים ובאופן שבו היא מבנה הסדרים חברתיים עתידיים, מסדירה אותם או משעתקת את הקיימים. מושג היזמות נכרך במושג החדשנות. אמנם יש חדשנות גם בארגונים היררכיים גדולים, אך מרביתה מתהווה בארגונים יזמיים חדשים, כלומר בסטארט-אפים (Thornton, 1999), שהקמתם סובבת סביב הזדמנויות חדשניות והם פועלים לאפיון ולניצול של הזדמנויות אלו. לפי פטרישיה תורנטון (Thornton, 1999), יזמות פירושה הקמה של ארגונים חדשים מתוך הקשר מסוים וכתוצאה מתהליכים חברתיים וכלכליים. לטענתה, יתרון של גישות סוציולוגיות תאורטיות על פני הגישות האסטרטגיות-ניהוליות הוא בהתמקדות בניתוח הסביבה שבה נוצרים ארגונים יזמיים, ובהבנת מערך הקשרים שמעצב הזדמנויות ליזמות אך גם מציב לה מגבלות.

הצימוד בין יזמות לחדשנות מובן מאליו בתחום המחקר הכלכלי וחברתי, ושני המושגים נכרכים זה בזה גם בהקשר של ניתוח תרבות (Lounsbury et al., 2019) ותהליכים ארגוניים (Carlsson et al., 2008). בשל הצימוד הרווח הזה, המחקרים המוצגים בגיליון זה מחברים בין יזמות לחדשנות ואף קושרים בינן ובין מושגים סוציולוגיים אחרים. ייחודה של אסופת המאמרים שלפניכם הוא בהעלאת מגוון נושאים הנוגעים לסוציולוגיה של חדשנות ויזמות בישראל. מוצגות בה סוגיות סוציולוגיות כגון אי-שוויון, מדיניות, פריפריאליות, דימויי תרבות או פרופסיונליות, יזמות, מבנים ותהליכים, וכל אלה בשלל תחומים ובהם חינוך, עירוניות וטכנולוגיה. מאמרו של אסף עמית, שכותרתו "מחזון פדגוגי לתעשיית הייטק: תפקידם המכריע של יזמים ללא כוונות מסחריות בהיווצרות תעשיית הטכנולוגיה החינוכית בישראל", עוסק בהתפתחותן ובצמיחתן של תעשיות חדשות לאור חשיבותן ותרומתן לצמיחה כלכלית, לפיתוח מוצרים ושירותים חדשים ולחדשנות טכנולוגית. לאחרונה נפוצו קריאות למקד את המחקר בשלבים הראשוניים בחיי התעשייה, ובמיוחד ב"שלב הדגירה" (incubation stage) – תקופת הפעילות היזמית טרם השקת המוצר המסחרי הראשון; מחקרו של עמית בוחן את הגורמים שהביאו להיווצרותה של תעשיית הטכנולוגיה החינוכית בישראל. בסיס המחקר הוא מעקב אחרי פעילות של שבעה מיזמים לא מסחריים שהיו הראשונים בתחום ופעלו בין השנים 1977-1983. המחקר כולל 12 ראיונות מובנים למחצה, שישה מתוכם עם המייסדים שהובילו את המיזמים. מן הממצאים עולה כי ליזמים ולארגונים הפועלים ללא מטרת רווח היה תפקיד חשוב בהובלת

כל שלבי היזמות הטכנולוגית בתחום הטכנולוגיה החינוכית, ובכלל זה פיתוח טכנולוגי וייצור והפצה של מוצרי תוכנה. המחקר על פעילות יזמית ללא מטרת רווח הוא חידוש, והוא מעמיק את ההבנה של מאפייני פעילות לא מסחרית הקודמת להיווצרותן של תעשיות חדשות.

מאמרו של אפרת אסולין ועמליה אוליבר, שכותרתו "יזמות טכנולוגית במרחב הפריפריאלי הדרומי: מוטיבציות להקמת מיזם טכנולוגי מרוחק מהליבה הטכנולוגית בישראל", בוחן את המוטיבציות של יזמים טכנולוגיים להקים את מיזמיהם בפריפריה הגאוגרפית ולא בלב המדינה. על בסיס ראיונות מובנים למחצה עם 34 יזמים טכנולוגיים, החוקרות מזהות שלושה טיפוסים מוטיבציות – מוטיבציות המבוססות על היתרונות למיזם, כגון משאבים כלכליים וארגוניים ומשאבי ידע; מוטיבציות המבוססות על היתרונות לזים, כגון איכות חיים, ערכים או אידאולוגיה; ומוטיבציות מורכבות, שבהן יתרונותיה של הפריפריה מתגלים רק לאחר הקמת המיזם. מסקנות מחקר זה נוגעות לפרדוקס של יזמות טכנולוגית בפריפריה: על אף מגבלותיה של הפריפריה – ריחוק, מיעוט משאבים ומכאן גם שוליות – היא מספקת גם הזדמנויות ליזמות טכנולוגית, שאמנם הן שונות בתכלית מאלו שמזדמנות במרכז. לכן, למרות התיוג הטעון של מושג הפריפריה, מרבית היזמים מסרבים להניח לתפיסת המרחב האידיאלי ליזמות לגבור על המוטיבציות שלהם להקים מיזם בפריפריה ולקדם פיתוח אזורי. לטענתן של אסולין ואוליבר, מחקרי המשך יצטרכו להתמקד במדדי ההצלחה של מיזמים טכנולוגיים בפריפריה ולקשור בין טיפוסים המוטיבציות ובין מדדים של הצלחת המיזמים.

לאור העניין הגובר בהשתלבותם של יזמים אתניים בתעשיות עתירות ידע, מוחמד אבו נסרה בוחן כיצד משפיעות האתניות והתעשייה הטכנולוגית על טיפוסים מיזמים בתעשיות עתירות ידע בישראל. במאמר שכותרתו "מיזמים בתעשיות עתירות ידע בישראל: אשכולות מאחדים לעומת אשכולות מבחינים", אבו נסרה מתאר קונפיגורציות ארגוניות בתעשיות עתירות ידע בישראל בהקשר של ההון האנושי והחברתי של המיזמים ובהקשר הטכנולוגי והאתני (יזמים יהודים וערבים). מאמרו מציג ניתוח אשכולות (cluster analysis) של 1217 חברות טכנולוגיות משתי תעשיות עתירות ידע – בתחום מדעי החיים ובתחום טכנולוגיית המידע – שפעלו בישראל בשנים 1996-2015. ניתוח זה, ששורשיו בגישת הקונפיגורציה, מעלה כי קיימים טיפוסים מיזמים ייחודיים בשתי התעשיות. יתרה מזו, הניתוח חושף שהשיוך האתני של היזמים קשור לטיפוסי המיזמים. ככלל, ממצאים אלו מראים כי הסביבה הטכנולוגית והסביבה החברתית-פוליטית משפיעות על המיזם. אבו נסרה מסכם כי יזמים ערבים בתעשיות עתירות הידע בישראל נתקלים, בשל שייכותם האתנית, בחסמים משני סוגים – כאלה הקשורים להון אנושי (למשל השכלה אקדמית במקצועות מסוימים) וכאלה הקשורים להון חברתי (למשל שירות צבאי).

מאמרה של רותם ריטבלט, שכותרתו "פרופסיונליות נזילה של מומחי חדשנות ארגוניים בישראל", מתמקד בתהליך הפרופסיונליזציה של ניהול חדשנות ובמעמדם המקצועי של מומחי חדשנות בישראל. על בסיס מושג הפרופסיונליות הנזילה – שפירושו שבהיעדר הגדרה ברורה של פרופסיה חדשה, הפרט מבנה אותה באמצעות שיתופי פעולה לשם הקניית לגיטימציה לפרופסיה המתהווה – ריטבלט מנתחת את מקצוע הייעוץ, או ניהול החדשנות, ההולך ומתהווה בישראל. בהתבסס על ראיונות מובנים למחצה עם 33 מומחי

חדשנות ממגוון סקטורים ותעשיות בישראל, היא מראה כי ההגדרות העמומות של חדשנות ושל תפקידם של מומחי חדשנות בארגון, וכן רוחבו של שדה הפעולה שלהם, מאפשר לפרופסיה להיות נזילה ומחזיר לפרופסיונליות משהו מהגישות המסורתיות, המייחסות את השליטה בידע לאיש המקצוע ולא למוסדות המדינה או ההסמכה. בסיטואציה מורכבת זו, ריטבלט מוצאת שמומחי חדשנות שואבים לגיטימציה לתפקידם ולמקצועם מהבניית חדשנות פתוחה, קרי מבניית שיתופי פעולה בין מגזרים, מנכונות לשיתוף בידע גם ללא תמורה ישירה, ומלמידה ממודלים מקצועיים עולמיים. מאפייני המערכת האקולוגית של החדשנות בישראל מאפשרים הן את נזילות הפרופסיה, הן את מקורות הלגיטימציה של המקצוע.

המאמר של שרי אלפי-ניסן, לימור גבאי-אגוזי ומיכל פגיס, שכותרתו "להיות אור לגויים ביזמות": אידיאל ההייטקיסט הציוני בחינוך הבית-ספרי בישראל", בוחן את השימוש בשיח יזמי בתוכניות הלימודים במערכת החינוך הממלכתית בישראל. החוקרות מראות שהשיח היזמי הגלובלי מתמקד בעצמאות הפרט ומקדם ערכים אינדיווידואליים וניאו-ליברליים בהקשרים של יזמות. מכיוון שמערכת החינוך בישראל מושתת על שיחים אתנו-לאומיים קולקטיביסטיים, נוצר פרדוקס כאשר היא מבקשת לשלב בין שני סוגי השיח. המחקר האיכותני והרב-מוקדי ערך בקרב קובעי מדיניות וסגל בתי הספר. החוקרות מבקשות לפענח את הפרדוקס ומראות כי ההייטקיסט הציוני ניצב בקדמת הבמה החינוכית ומוצג כאידיאל תרבותי היברידי, יזמי-לאומי. אידיאל זה מגלם שילוב של רוח היזמות ושל הנרטיב הציוני, והוא מנגיש את שני הנרטיבים גם יחד. השיח היזמי מספק נקודת חיבור ייחודית בין אינדיווידואליזם לקולקטיביזם: הוא מגייס ערכים אתנו-לאומיים כדי לחזק את האתוס היזמי, ובה בעת מגייס ערכים ונרטיבים נאו-ליברליים כדי לחזק את הזהות האתנו-לאומית. הממצאים מראים כיצד השפה היזמית בשדה החינוך בישראל מפגישה את האינדיווידואלי עם הקולקטיבי ומציגה דיאלקטיקה המשלבת בין נאו-ליברליזם ללאומיות.

מאמרו של שני קונה ורונית נדיב, שכותרתו "אומת הסטארט-אפ פינת שער הנגב: התמודדות עם פרדוקסים בתוכנית אקדמית של חינוך ליזמות בקרב סטודנטים מקבוצות מוחלשות ומודרות בפריפריה הישראלית", ממשיג את חוויותיהם של סטודנטים מקבוצות מוחלשות בתוכנית חדשה של חינוך ליזמות (entrepreneurship education) במכללה הנמצאת בפריפריה. על בסיס ראיונות מובנים למחצה עם מדגם של 44 סטודנטיות וסטודנטים, החוקרות מראות שמשותפי התוכנית חווים פרדוקס בין שתי התנסויות שבעיניהם הן סותרות: למידה אקדמית טיפוסית ופעילות יזמית. בפרדוקס מגולם גם המתח שבין יזמות במרכז ליזמות בפריפריה, הנובע מן ה"אחרות" שסטודנטים רבים חשים ביחס למרכז ולמרכזי הכוח בשל המרחק הגיאוגרפי שלהם ובעיקר המרחק הסמלי. כתוצאה מכך הם חשים ריחוק מהשיח היזמי. ההתמודדות עם הפרדוקס נעשית באחת משתי דרכים: התעלמות ממנו והתמקדות באחד מצמד רכיביו - למידה אקדמית או פעילות יזמית - או אימוץ הלך רוח פרדוקסלי המשלב בין השניים. השילוב מסייע לפיתוח כישורים יזמיים ולהרחבת תפישותיהם העצמיות של הסטודנטים הן כלומדים הן כיוזמים. מחקר זה תורם להבנת האתגרים שעומדים סטודנטים וסטודנטיות מקבוצות מוחלשות ומודרות בפריפריה הישראלית בתוכנית חינוך ליזמות. תרומתו לספרות היא בקישור התאורטי

שהוא עורך בין חינוך ליזמות ובין תורת הפרדוקסים, וכן באור שהוא שופך על תהליך הלמידה בתוכניות אלו, המעצב את תפיסותיהם של המשתתפים.

מאמרה של שרון אפריל, שכותרתו "כמו באמריקה? תהליכי גלוקליזציה באימוץ מודל חדשנות עירונית בישראל", בוחן את הטמעתה של תוכנית אמריקנית לקידום חדשנות עירונית בערים בישראל. בהסתמך על מושג הגלוקליזציה, המתואר בפרוטרוט לפי מערך אנליטי, אפריל מנתחת את אופני האימוץ והאדפטציה של תוכנית קרן בלומברג – שהוטמעה בערים שונות בעולם – בשלוש ערים ישראליות: תל אביב, ירושלים ובאר שבע. ממצאי המחקר מראים כי התוכנית הוטמעה אחרת בכל אחת מן הערים וכי הייתה שונות במידת התקבלותה, באדפטציה שנערכה ברמה העירונית המקומית, בהתנגדויות לה, ואף בהשפעתם של גורמים מקומיים על תוכנית הקרן. אפריל אינה מציגה רק ניתוח של חדשנות עירונית, ומתוך כך ניתוח של חדשנות במגזר הציבורי המקומי, אלא גם מצביעה על האופי הישראלי של חדשנות זו ועל ביטוייה של חדשנות תהליכית בתגובה להחלטה של תוכנית עירונית.

המאמר של נטע אבנון, שירה ריבנאי-בהיר ודן קוטליאר, שכותרתו "על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על אתיקה אלגוריתמית? המקרה של מדעני נתונים בישראל", עוסק במומחיות חדשנית של מדע הנתונים, בהקשר שלה בקרב מומחים ישראלים, ובהשלכותיהם החברתיות. מדעני נתונים מתבססים בעבודתם על קובצי ענק של נתונים ומשתמשים בטכנולוגיות ייחודיות כדי לנתח את הדפוסים העולים מן הנתונים האלה. לצד החדשנות במומחיותם של מדעני הנתונים עולות גם שאלות לגבי מיסודה של אתיקה מקצועית, אלגוריתמית – סוגיה שאינה מוכרת לכלל הפועלים בתחום. בעזרת 60 ראיונות עומק מנסים החוקרים לזהות את משטרי המוסר הנפוצים בקרב מדעני נתונים ישראלים ולהבין את ההגיגות המשמשות אותם לפירושה של אתיקה אלגוריתמית. הם מתארים שלושה משטרי מוסר: אתיקה כמוסר אישי של היחיד, אתיקה כמקל בגלגלי הקדמה ואתיקה כמוצר שוק. המאמר נשען על התאוריה של המקצועות ומראה כיצד פרופסיוני ההנדסה הוותיקה מונעת את מיסודו של משטר מוסר קולקטיבי ומוסכם בקהילת מדעני הנתונים.

מתיאור זה של המאמרים אפשר לראות שהגיליון המיוחד פורש מגוון גדול של נושאים, תחומי מחקר ומתודולוגיות ומתייחס לשלל רבדים סוציולוגיים של החברה בישראל. אפשר לחלק את המאמרים לתתי-קבוצות לפי הנושא שהם עוסקים בו, לפי המיקוד התאורטי או לפי רמת הניתוח. מאמרים אחדים עוסקים בנושא של פרופסיות ומומחיות, ומאמצים חשיבה ביקורתית כדי לזהות דפוסים של מורכבות ודיאלקטיקה. כך למשל, קונה ונדיב מנתחות את ההתמחות החדשה של החינוך ליזמות במכללה בפריפריה ובוחנות את הוראת היזמות ואת חוויית הלמידה של הסטודנטים. ריטבלט עוסקת בצמיחתה של פרופסיה נזילה חדשה – מומחי חדשנות בישראל – ומתארת את מורכבותה של זהות פרופסיונלית בתהליך שפועל באופנים שונים בארגונים שונים. אבנון ועמיתיה בוחנים את המומחים החדשים של מדע הנתונים ואת מאפייני האתיקה ברמה האישית והפרופסיונלית בתחום הפעילות שלהם. חשיבה ביקורתית לגבי מערכת החינוך מוצגת במאמרן של אלפי ניסן ועמיתותיה, המתארות פרדוקס מובנה בין השיח היזמי הגלובלי, המקדם ערכים של אינדיווידואליזם, ובין השיח החינוכי המושתת על רעיונות לאומיים שיתופיים.

חלק מהמאמרים נוקטים גישה מערכתית לגיתוח סוציולוגי של חדשנות או יזמות. מחקר של עמית, למשל, מתאר את תפקידם החשוב של ארגונים ללא כוונת רווח, ובמיוחד את תפקידם של אנשי מפתח בתחום הטכנולוגיה בחינוך, בשלבים הראשונים של תעשיית הטכנולוגיה החינוכית בישראל. מאמרו מדגיש את מערך השדה שהצמיח את התעשייה החדשה, וגם מציג מבט היסטורי על צמיחת תחום ה־EdTech. גם אבו נסרה עוסק בהיבט המערכתי: הוא מתאר מבנים של אשכולות מאחדים ומבחינים של ארגוני יזמות בתעשיות עתירות ידע בישראל, ומנתח את מאפייני האתניות של היזמים ואת התחום הטכנולוגי של המיזמים.

מאמרים אחדים עוסקים ברמת הפרט בהקשרים של יזמות וחדשנות. אסולין ואוליבר עוסקות למשל במוטיבציות של יזמים טכנולוגיים בפריפריה, ומצביעות על החשיבות בזיהוי הזדמנויות יזמיות הקשורות למוטיבציות של היזמים. אפריל מתמקדת במאמרה ביועצי חדשנות בערים בישראל שהם חלק ממערכת עולמית של יועצי חדשנות בערים, ובוחנת כיצד מודלים של חדשנות עירונית מאומצים לוקלית מתוך המערכת הגלובלית. הזווית האינדיווידואלית של יזמים ואנשי חדשנות מוצגת גם במאמר של עמית, המתאר את נקודת המבט של ראשוני תעשיית הטכנולוגיה החינוכית בישראל. מאמרה של ריטבלט מציג את עמדותיהם של מומחי חדשנות הנדרשים לפעול בשדה שאינו מוגדר וברור, ואילו אבנון ועמיתיה בוחני כיצד מדעני נתונים תופסים את סוגיית האתיקה הכרוכה בפעילותם. גישה השואאתית לנושאים של יזמות וחדשנות גם היא תמה משותפת לכמה מאמרים. אפריל משווה בין גישות מקומיות ועולמיות לנושא החדשנות בערים, אבו נסרה משווה בין קונפיגורציות של אשכולות חדשנות, ואסולין ואוליבר משוות בין מרחבים גאוגרפיים-חברתיים ומתייחסות להבדלים בין הפריפריה הצפונית לדרומית בישראל. כמה מן המאמרים משווים בין מערכות המשגה שיוצרות דואליות או פרדוקסים: אלפי ניסן ועמיתותיה משוות בין היבטים אינדיווידואליים וקולקטיביסטיים של מושג היזמות במערכת החינוך בישראל, קונה ונדיב בוחנות את הפרדוקס שבהוראת היזמות לסטודנטים מקבוצות מוחלשות בפריפריה, וריטבלט משווה בין פרופסיות חזקות למצבי נזילות של פרופסיות חדשות, בהקשר של יועצי חדשנות בארגונים.

לקט המחקרים שלפניכם רלוונטי למחקר הסוציולוגי הגלובלי של חדשנות ויזמות. התמות העולות במחקרים על ישראל נוגעות במידה רבה לחברות אחרות ולסוגיות סוציולוגיות רחבות: פריפריאליות ומרחב, התהוות תחומי ידע חדשים ופרופסיות חדשות, צמיחה של תעשיות חדשות ושינויים במערכות חינוך ובהשכלה הגבוהה. אנו מקוות שאסופה זו תשמש בסיס להרחבת המחקר הסוציולוגי בישראל על חדשנות ויזמות, הן על ידי הרחבת הדיון בסוגיות הנסקרות בה, הן בחקר סוגיות סוציולוגיות שנזכרות בשולי הדברים או שאינן נזכרות כאן כלל – אי־שוויון כלכלי, מגדרי ואתני שנוצר על ידי תהליכי הדרה, ריבוד שיכול להיווצר כתוצאה מקידומן של חדשנות ויזמות, מקומן של מערכות פוליטיות ומוסדיות בהבניית חדשנות ויזמות ובקידומן, והכלכלה הפוליטית של סוגיות אלו בישראל. הנושאים האלה חשובים מאוד, ואנו מקוות שמחקרים נוספים בתחום ירחיבו את היריעה ויעמיקו את התובנות והממצאים שהם מעלים. אנחנו מודות לכל מי שתרמו לגיליון המיוחד הזה ואפשרו לנו לפתוח צוהר להצגת המחקרים המקובצים כאן, ומוקירות במיוחד את החשיבה הפתוחה והיזומית של עורכת כתב עת זה, פרופ' אלכסנדרה קלב, שראתה חשיבות בהצגת הזוויות הסוציולוגיות של החדשנות והיזמות בישראל.

מקורות

- סנור, דן, ושאול סינגר. (2011). *מדינת הסטארט־אפ: מנוע הצמיחה הכלכלי של ישראל* (בתרגום יהודה בן־מוחה). מטר. (במקור פורסם ב־2009)
- Adamsky, Dima. (2020). *The culture of military innovation*. Stanford University Press.
- Avnimelech, Gil, & Morris Teubal. (2006). Creating venture capital industries that co-evolve with high-tech: Insights from an extended industry life cycle perspective of the Israeli experience. *Research Policy*, 35(10), 1477–1498.
- Breznitz, Dan. (2006). Innovation and the state – Development strategies for high technology industries in a world of fragmented production: Israel, Ireland, and Taiwan. *Enterprise & Society*, 7(4), 675–685.
- Broude, Mark, Saadet Deger, & Somnath Sen. (2013). Defence, innovation and development: The case of Israel. *Journal of Innovation Economics Management*, 12(2), 37–57.
- Carlsson, Bo, Pontus Braunerhjelm, Maureen Mckelvey, Christer Olofsson, Lars Persson, & Hakan Ylinenpää. (2013). The evolving domain of entrepreneurship research. *Small Business Economics*, 41(4), 913–930.
- Dahlin, Eric C. (2014). The sociology of innovation: Organizational, environmental, and relative perspectives. *Sociology Compass*, 8(6), 671–687.
- Dutta, Soumitra, Lanvin Bruno, & Wunsch-Vincent, Sacha. (2020). *Global innovation index 2020: Who will finance innovation?* World Intellectual Property Organization.
- Engel, Jerome S., & Itxaso del-Palacio. (2011). Global clusters of innovation: The case of Israel and Silicon Valley. *California Management Review*, 53(2), 27–49.
- Gault, Fred. (2018). Defining and measuring innovation in all sectors of the economy. *Research Policy*, 47(3), 617–622.
- Getz, Daphne, & Vered Segal. (2008). *The Israeli innovation system: An overview of national policy and cultural aspects*. Technion and Samuel Neaman Institute.
- Lounsbury, Michael, Joep Cornelissen, Nina Granqvist, & Stine Grodal. (2019). Culture, innovation and entrepreneurship. *Innovation*, 21(1), 1–12.
- Senor, Dan, & Shaul Singer. (2011). *Start-Up nation: The story of Israel's economic miracle*. Twelve.
- Rothschild, Leora, & Asaf Darr. (2005). Technological incubators and the social construction of innovation networks: An Israeli case study. *Technovation*, 25(1), 59–67.
- Teubal, Morris. (1993). The innovation system of Israel: Description, performance and outstanding issues. In Richard R. Nelson (Ed.), *National Innovation Systems: A Comparative Analysis* (pp. 476–502). Oxford University Press.

- Thornton, Patricia H. (1999). The sociology of entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 25(1), 19–46.
- Trajtenberg, Manuel. (2001). Innovation in Israel 1968–1997: A comparative analysis using patent data. *Research Policy*, 30(3), 363–389.
- Welch, Anthony, & Jie Hao. (2016). Global argonauts: Returnees and diaspora as sources of innovation in China and Israel. *Globalisation, Societies and Education*, 14(2), 272–297.